SĪTĀVICĀRALAHARĪ

By

N. Gopala Pillai M. A.,

PRINCIPAL,

H. H. The Maharaja's Sanskrit College, Trivandrum.

WITH

A FOREWORD

By

Sachivottama Sir C. P. Ramaswami Aiyar, K. C. S. I., K. C. I. E. LL. D.,

AND

AN INTRODUCTION

By

Mahakavi Rao Sahib Ullur S. Paramesvara Aiyar, M. A., B. L.

PRINTED AT

THE V. V. PRESS BRANCH, TRIVANDRUM.

1117.

PREFACE.

The world ought to know that Kerala has great poets and that Malayalam, the modern language of Kerala has a great literature. And hence, this humble attempt of mine in rendering into Sanskrit a poem by the late poet Kumāran Āśān. I have striven my utmost to capture the spirit of the original in these Sanskrit verses.

I do not know how to express my gratitude to the great Scholar-Statesman Sir C. P. Ramasvami Aiyar, who has deigned to write an inspiring Foreword to my humble work. Whether it be in Law or Letters, Art or Science, Philosophy or Religion, Politics or Administration, his marvellously versatile genius is equally at ease. Of Sir C. P. one could truly say,

"*Nihil tetigit quod non ornavit*" and how could I adequately thank his generosity?

To Mahākavi Uḷḷūr, Kerala's greatest living poet and scholar, I am very deeply indebted for his valuable Introduction.

I am thankful to Śrīmati Bhānumati Amma for her permission to translate the work of her late husband.

Author

I have just been reading the rendering in Sanskrit verse of the celebrated poem of Mr. Kumāran Āśān on an episode in Sītā Devī's life based on the Uttara Rāmāyaṇa.

As is well known, Mr. Kumāran Āśān was a leader of his community, a pioneer in social reform and an acknowledged and authentic poet whose output is one of the landmarks of recent Malayalam Literature. The rendering of Mr. Gopala Pillai of the Mahākavi's poem is faithful in the sense that the same metre and tenor are preserved as in the original. The poem itself is of rare excellence and is not one following the usual lyrical mode. It is a ·philosophy of life depicted by one who has suffered much and felt much.

The story begins at the point when her two sons had left Sītā along with their great preceptor to visit the capital of Sāketas, and, in the author's own words, the verses embody the many thoughts and emotions that passed through her mind illustrating what in the 49th verse has been described as the tortuous workings of fate and destiny:

poem, all except the last three are composed in the Viyoginī metre, so eminently suited to the delineation of the Karuṇa vipralambha rasa while the last three verses are written in the Vasanta tilaka, Mālinī and Śārdūla vikrīḍita metres respectively. Mr. Gopala Pillai has translated the whole poem in the very same metres as are used in the original and this in itself, as translators need not be reminded, is no small achievement. From the 12th verse to virtually the very end of the poem, Āśān has put into the mouth of Sitā memories, thoughts, sentiments and emotions of the most complex character, sublime, subtle and soul-stirring; and it was no easy literary task that Mr. Gopala Pillai chose for execution, when he undertook to translate a Malayalam poem of this type into Sanskrit.

It has therefore afforded me added pleasure to note that his effort has been crowned with success. He has fully caught the spirit of the original, and rendered, in flowing verse, the grand and ennobling ideas embedded in that

poem. I am excerpting a few verses below, taken at random, to show what a trained hand Mr. Gopala Pillai is and with what equipment he has approached his present labour of love.

मलिना नहि धूम्ययेर्ष्यया
खलु यासां मुखभाः कदापि ताः ।
विलसन्तु मुनीन्द्रयोषितः
शमसौम्याश्रमरत्नदीपिकाः ॥ ६३ ॥

अहह! स्मृतिमारुतः पुन-
र्हृदये वह्निशिखां समिन्धयन् ।
प्रसृतः पुटपाकवन्मम
प्रसभं हन्ति हतं हि जीवितम् ॥ ८४ ॥

परिशील्य न वेत्ति किं नृपः
परिशुद्धं तमिमं वनाश्रमम् ।
किमनेन चिरं न शीलिता
विमलाध्यात्मविचाररीतयः ॥ १३१ ॥

इतरेषु वितीर्य कानने
स्वधनान्यन्तमयान्ति शाऴयः ।
जलधेः सलिलेषु शुक्तयो
विऴयं यान्ति वितीर्णमौक्तिकाः ॥ १६९ ॥

I heartily congratulate Mr. Gopala Pillai on the production of this work. He has, through this means, revealed to scholars outside Kerala the trends and tendencies of modern Malayalam literature, and I am sure that they will be convinced, as those in Kerala already are, that this literature has a glorious future before it. I trust that Mr. Gopala Pillai will find time to translate into Sanskrit one or two more works of outstanding merit in Malayalam, and thereby earn the gratitude of Keraliyas in even a fuller measure. I warmly wish him all possible success.

Rao Sahib Mahākavi Sāhityabhūṣaṇa,
ULLŪR S. PARAMEŚVARA AIYER,
Dean of the Faculty of Oriental Studies and Fine Arts, University of Travancore.

Trivandrum,
3—1—'41.

A BIOGRAPHICAL SKETCH.

Kerala has a literary heritage of eighteen centuries, at least from the days of the immortal Classic "Śilappadhikāram" of the celebrated Cera prince Ilaṅ-ko-aḍikal. Our language, then, was one of the recognised dialects of ancient Tamil, and poets of Kerala have made glorious contribution to their own mother-tongue. But our ancestral legacy is being claimed exclusively by modern Tamilians, though the distinct partition of Malayalam from Tamil is relatively recent. Be that as it may, we do not grudge it. We have an unbroken tradition of many centuries of noble literary and artistic creation. Contact with the new culture and religion of other races has spurred our imagination and inspired fresh creative activity. Pāli and Sanskrit, Buddhism, Jainism and Brāhmanism have influenced our language, literature and culture. And, our works of art now bear the impress of those contacts and influences, and uphold and preserve a distinctive feature.

Heir to such an ancient culture, Kumāran Āśān was born in April 1871, on the full-moon

day called Citrāpaurṇamī, in a poor *Ezhava family not far from Anjengo, the early British settlement in the Trivandrum Division of Travancore. Around his humble cottage stood rows of cocoanut palms gently waving their majestic heads and murmuring softly in the breeze. The rumble of the waves of the Arabian Sea rolling on the sandy shore of Anjengo could be heard in the still dewy nights; and at dawn, little birds in hedgerows sang the glory of the sun rising from the mist-crested range of the blue Sahya hills visible in the distance. Āśān's childhood was spent in such idyllic environs.

Āśān's parents, Kāḷi and Nārāyaṇa were pious and kindly souls. The little boy Kumāru was sent to a village primary school in his seventh year, and he learnt there the three R's. Before long, he began to learn his first lessons in Sanskrit, under a village physician Koccu Rāman. From there, he joined a Government

---

* The Ezhavas, called Tiyas in Malabar are said to be ancient emigrants from Ceylon. Amongst them are many notable families famous for their erudition in Sanskrit and proficiency in the Ayurvedic system of Indian medicine. Not here in Kerala is that indifference or even hostility to Sanskrit studies observable among Non-Brahmins elsewhere. Even the so-called depressed classes learn, love and revere Sanskrit.

school and studied till his 13th year, when he became a teacher in his own school. As he was too young for a teacher's post, he had to leave it, and for about two years afterwards he acted as a merchant's clerk. Again, in his sixteenth year, he joined a Sanskrit school and mastered such works as Māgha, Naiṣadhīya Carita, the Rāmāyaṇa Campu of Bhoja, Śākuntaḷa and Kuvalayānanda. He was easily the foremost scholar of his school and the recipient of many first prizes in poetic competition there.

It was during this period that Kumāru came into contact with that famous philosopher and saint, Svāmi Śrī Nārāyaṇa Guru, and modern Kerala knows no saint greater than Nārāyaṇa Guru. Kumāru's father was an ardent devotee of the Svāmi. Naturally enough, the deep, prophetic eyes of Nārāyaṇa Guru divined the greatness of the young scholar and encouraged him in his studies. Kumāru's earliest poetic effusions evinced the usual erotic vein. But the association with the Svāmi wrought a radical change in his aptitude and outlook; and one could discern in his later work the indelible imprint of the Svāmi's ever-increasing influence.

In his eighteenth year, Kumāru's school career came to a close, and his subsequent early poems betray strong devotional emotion. Kumāru's interest gradually turned to philosophical works in Tamil and Sanskrit; and for some years, he led the life of a devotee in a Subrahmaṇya shrine in the vicinity of his village. His spare time, he utilised in teaching Sanskrit and thus Kumāru came to be called "Āśān" or preceptor. And that title was destined to become immortal in the annals of Malayalam Literature.

This period is the turning point in Āśān's life and career, for, the contact with Śrī Nārāyaṇa Guru had become more frequent and intimate, and in due course he became a disciple of the Svāmi. Thus, he was initiated in Yogic practices and the subtleties of philosophical speculation.

Āśān's revived interest in a regular course of higher studies in Sanskrit and the solicitude of the Svāmi for the young man's higher education secured for him the generous support of an enlightened Ezhava gentleman in Mysore Government Service. For three years, he studied in the Sanskrit College at Bangalore and then for two years in the Sanskrit College at Cal-

cutta. Thus he was able to wield a facile pen in Sanskrit poetry. The grace and elegance of his Sanskrit verses are indeed admirable.

These five years of his life from 1895-1900 could be said to be the formative period of Āśān's literary career. The two years of his life in renascent Bengal which was then aflush with the glow of a new spirit in Art and Letters, Science and Religion, must have quickened Āśān' s aesthetic sensibility and thrilled his sensitive soul, spurring him on to strive for the realisation of hopes and ideals, literary and social.

Three years after his return from Calcutta, the S. N. D. P. Yoga (Śrī Nārāyaṇa Dharma Paripālana Yoga) was started with the object of spreading the teaching of Svāmi Nārāyaṇa Guru and educating and elevating the poor and ignorant, particularly amongst Ezhavas. Āśān did yeoman service for the organisation and consolidation of his community and for the eradication of agelong social evils and inequities.

Āśān's poetic genius began to assert itself amidst his incessant social activities, and his first notable Malayalam poem "The fallen

flower" written in 1907 startled the literary world of Kerala by its beauty and originality. That small poem assured for Āśān a place amongst the immortals.

Then in slow succession appeared new poems from his original brain, with a freshness and strangeness and beauty all their own.

1907	....	Vīṇa pū (The fallen flower)
1910	... ...	Naḷini
1913	... ...	Līla
1914	... .	Śrī Buddha Carita (Parts 1&11) A free and beautiful rendering into Malayalam verse of Sir Edwin Arnold's "Light of Asia"
1915?	... ...	Bāla Rāmāyaṇa (3 parts)
1916?	... ...	Śrī Buddha Carita (Parts 111 and IV)
1918	....	Grāma vṛkṣattile kuyil (The koel in the village tree)
1918	....	Prarodana-An Elegy on the death of Prof. A. R. Rājarāja Varma.
1919	... .	Cintāviṣṭayāya Sīta (Sīta immersed in thought) the original of the present translation
1919	... ...	Puṣpavāṭi-A collection of minor poems
1922	... ...	Duravastha (A catastrophe) based on the Māppila Rebellion in Malabar
1923	... ...	Caṇḍāla Bhikṣuki—A Buddhistic tale.
1923	... ...	Karuṇa-A Buddhistic tale

In August 1917, in his 45th year, Āśān married Śrīmati Bhānumati, a gifted girl from a family of considerable social standing. His married life, though short, was indeed happy. But, alas! in January 1924, the whole of Kerala was shocked by the sad news of the capsizing of the ill-fated steam-boat Redeemer, in which Āśān was a passenger, in the Quilon-Alleppy canal; and Kerala bemoaned the tragic end of one of her noblest sons—of the great poet who by a strange and mysterious coincidence, in almost all his poems, sang of life in its tragic setting, suffused with soul-stirring pathos.

Kerala could legitimately be proud of her three great modern poets, Uḷḷūr, Āśān, and Vaḷḷattoḷ. All of them have made outstanding contributions to Malayalam literature; and their work will certainly stand comparison with any modern work of its kind. Uḷḷūr and Vaḷḷattoḷ continue to shed their lustre on Kerala literature. The latter, after a period of intense literary activity has turned his attention to the revival of the sister Art of Kerala-dance and Kathakaḷi. But Uḷḷūr, the polymath, with a mind steeped in the wisdom of the Orient, and broadened and deepened by

e contact with western culture and mature experience, well-versed in many and varied branches of knowledge still continues to enrich and embellish the language and literature of Kerala. And Āśān! No more befitting tribute could be paid to his works than in the words of Mahā-kavi Uḷḷūr.: "Every line of Āśān is replete with sense; every word is lively; every thought is aflame with emotion; and every idea is continually delicious...The world will remember and admire and adore for ever that bestower of bliss, with hearts full of reverence and gratitude."

N. G. P.

॥ सीताविचारलहरी ॥

सुतयोर्गतयोर्महर्षिणा
सह साकेतपुरीं दिनात्यये ।
उटजोपवने स्थितैकदा
बहुचिन्तामथिता हि मैथिली ॥ १ ॥

विटपोऽभजदत्र कस्यचित्
सुशिरीषस्य नतातपत्रताम् ।
हरिनीलतृणानि चाभव-
न्नथ सत्या मृदु भद्रमासनम् ॥ २ ॥

अपि चास्तमयं विवस्वतो
जगतश्चन्द्रिकयाभिपूरणम् ।
स्थितमेव विविक्तमात्मनो
नहि संसार वसुन्धरेश्वरी ॥ ३ ॥

पुळकान् कुमुदैः स्फुटं हृदे
समसागन्धवहेन तन्वता ।
चलिता वनराजिरादधौ
कळधौतश्रियमैन्दवार्चिषा ॥ ४ ॥

विधुतां वनमल्लिकातते-
र्मरुतेवोपहृतां सुमावलिम् ।
घनवेणिरुवाह कैशिके
कलितां तैजसकीटपङ्क्तिकाम् ॥ ५ ॥

रुचिरः कबरीभरस्तदा
परिशोभाभरितो बभूव सः ।
विशदोडुपथांशको यथा
निशि दृश्यस्तरुवाटिकान्तरे ॥ ६ ॥

शुशुभेऽशुकपल्लवेन सा
किल देव्यास्तनुवल्लिरावृता ।
मृदुलोरुतले निधाय ते
भुजगाग्र्ये निषसाद मल्लरी ॥ ७ ॥

स्फुटलक्ष्यमृते स्थिते दृशा-
  वविकासे दरमीलिते उभे ।
वहता मरुता प्रसारिते-
  ष्वनिमेष परुषाळकेष्वपि ॥ ८ ॥

अलसावयवापि निश्चलं
  प्रगुणं सास्त तदानताङ्ग्यपि ।
नियमेन विना यथानिलो
  विनिशश्वास बतान्तरा सती ॥ ९ ॥

अतिवेलमथोत्तरङ्गितो
  हृदि देव्यास्तु विचारसागरः ।
सुकपोलतटे विनिर्मले
  नवभावान् विविधानकल्पयत् ॥ १० ॥

श्रमदाकुलमक्षमा मनो
  विनिरोद्धुं तु विचारभाषया ।
निजगाद सखेदमन्तरा
  नच एवं हि महामनस्विनी ॥ ११ ॥

नियमोऽस्ति न कोऽपि कस्यचित्
परमायान्त्यपि यान्ति वा दशाः ।
भ्रमतीह नरः कुतोऽथवा
भवतत्त्वं न हि वेद कश्चन ॥ १२ ॥

तरळः सुतरां कणो यथा
रसशाल्योश्चलभृज्यमानयोः ।
अनवस्थितमीर्यते मनो
गुरु भूयो लघु हेतुनाधिना ॥ १३ ॥

भुवनस्य सुविभ्रमावहान्
सुखकालानपि तान् स्मराम्यहम् ।
अपि दुर्ललितांश्च दुर्विधे-
र्मुखहासानिव तांस्तिरोहितान् ॥ १४ ॥

अपयाति च तापदस्तपो
भुवि वर्षाः स्युरथानुवत्सरम् ।
अपि मुञ्चति पत्रकं तरुः
क्रमशः पल्लवति प्रपुष्यति ॥ १५ ॥

सुलभेषु मृगादिजन्मिना-
मवकाशेषु शुचोऽपि सा द्रुतम् ।
अवसास्यति, मानहेतुना
मनुजस्यैव रुजास्त्यनत्यया ॥ १६ ॥

क्रमिवत् स्फुरतीह मेंऽसको
ननु वामोऽप्यधुना वृथा किल ।
अनु भोगमतः परं शिशु-
र्न निजच्छायमिव भ्रमाम्यहम् ॥ १७ ॥

निशमय्य मुनेर्मनोहरं
नवकाव्यं मनुवंशनायकः ।
अनुतापमुपैति वाधुना
स पिता स्वौ तनयाववैति वा ॥ १८ ॥

यदि वा न लयं गताः स्वयं
प्रियभावाः पतिरागजाः समे ।
हृदि न प्रकटं लगन्ति ते
प्रतिनादा लघवः श्रुताविव ॥ १९ ॥

क्षणमात्रवियोग एव हृद्-
व्रणमापादयदुल्बणो हि यः ।
निजशीर्षमनुन्नमय्य स
स्वपितीव प्रणयः शयुर्यथा ॥ २० ॥

स्वयमिन्द्रियमोदहेतुषु
स्वकभावेषु गतेषु केषुचित् ।
भजते दयनीयतां मनो
गतपारावतपञ्जरोपमम् ॥ २१ ॥

उदयास्तमयौ विना सदा
हृदयाकाशतले समुज्ज्वलम् ।
विरराज करं प्रसार्य यः
स च चन्द्रः स्मृतिदर्पणे स्थितः ॥ २२ ॥

उचिता व्रतवृत्तिरीयते
सशमः काल इहात्मविद्यया ।
विशुचास्म्यवमानशल्यम-
प्यवशिष्येत विवेकशक्तितः ॥ २३ ॥

अविहाय शरीरकं मया
  दयया गर्भभरो यतो धृतः ।
पृथुकौ प्रियचेष्टितैर्हि मे
  व्यदधातां कुतुकं स्वनिष्क्रांतिम् ॥ २४ ॥

हृदयद्रुतिकारिणा तमो
  ह्रियते यैर्मृदुहासरश्मिना ।
नरजीवितवेदनामिमां
  शिशवस्ते प्रतिहन्तुमौषधम् ॥ २५ ॥

स्फुटतारततिर्दृढे तम-
  स्युदधौ द्वीपगणोऽस्ति चान्तरा ।
उपयात्यपनेतुमामयं
  नहि हेतुर्न महाविपत्स्वपि ॥ २६ ॥

इदमेवमवेयते ततो
  नहि जन्तौ नियतेः स्थिरारिता ।
प्रहरत्यमुमेकबाहुना
  ननु संवाहयतीतरेण सा ॥ २७ ॥

तत एव निरन्तरं समा
    सरणिः स्याद् विषमेह जीविनः ।
स्फुरतः सुखदुःखके उभे
    खलु तेजस्तमसी यथा मुहुः ॥ २८ ॥

अथवास्ति तदेकमेव यत्
    परिवर्तेत सुखासुखे इति ।
अत एव न विभ्रमन्ति ते
    मतिमन्तस्त्वनयोर्द्वयोरपि ॥ २९ ॥

सविपन्न सुखं मयेष्यते
    तदहं दुःखमितः परं वृणे ।
स्पृहयेदसुखाय चेन्मनः
    स्वयमीर्ष्यां विजहाति दुर्विधिः ॥ ३० ॥

तम एव चिराय संस्तुतं
    प्रतिपद्येत शनैः प्रकाशताम् ।
सुतरां मधुरायते स्वयं
    स च तिक्तः परिशीलितो रसः ॥ ३१ ॥

अवियुक्तशुभाशुभे दधत्
सततं श्रान्तिदमेव जीवितम्।
भुवने भ्रमति क्षपाकरो
दिवि पक्षद्वयसंयुतो यथा ॥ ३२ ॥

गहनेषु परं निमज्ज्य वा
मुहुरुन्मज्ज्य सुखासुखोर्मिषु ।
सुचिरेण तु मोहवारिधे-
र्विवशः पारमुपैति चेतनः ॥ ३३ ॥

अधिरोपयितुं शरीरिणं
सुखदुर्गं दययैव सुस्थिरम् ।
अपि कोऽपि भुजः प्रचोदय-
त्यनुवेलं व्यथया हि पद्यया ॥ ३४ ॥

उपयाति शुभेऽपि मानसं
विपदित्येव विशङ्क्य भेष्यति ।
कृपया परिलाल्य पोषितुं
सुगृहीतो विहगस्त्रसन्निव ॥ ३५ ॥

विशदामकरोत् स लक्ष्मणो
नृवराज्ञामिह मामपासितुम् ।
सहसा भुवनं तमोऽवृणो-
दपतं वज्रहता हता ह्यहम् ॥ ३६ ॥

स्वहतौ न मनो धृतं हिते
मरणे वा मम गर्भचिन्तया ।
व्रणजे तु किणे पुरा पुनः
क्षतमेत्याप्यतिविह्वलाभवम् ॥ ३७ ॥

अभितस्स्मृते गतिं मनो
मम नोन्मादमवापदाकुलम् ।
यदि वाभ्यलषं ततो धुरा-
मसितुं ग्रन्थिमपोह्य मे शुचः ॥ ३८ ॥

अथवा द्विगुणां व्यथां ददत्
स गदो बाढमनागतो वरम् ।
करणक्षतिमेत्य चेन्नृणां
मरणं स्यादपि जीविताद् वरम् ॥ ३९ ॥

कलषे वनमर्कटाय तां
नहि दातुं गुणपुष्पवाटिकाम् ।
नहि चालपितुं वनानिले
वहति छिद्रितवेणुवत स्वयम् ॥ ४० ॥

मनुजस्य नहीतरो गुरु-
र्नहि बन्धुश्च परस्तथैव यः ।
प्रददाति विदां शुभव्रतं
विदधातीह यथा व्यथाक्षमे ॥ ४१ ॥

असजद् यदघे न मे मनो
मृतिमन्विष्य तु भाग्यमेव तत् ।
अत एव कुलस्य भावुकं
परिपाको मम चाभवत् फलम् ॥ ४२ ॥

अविषह्यमिदं, घनावृते
सतमिस्रे हृदयाङ्गणे मम ।
शलभा इव वर्षजा मुहुः
पुरुचिन्ता उदयन्ति वृन्दशः ॥ ४३ ॥

विगते कथमप्युपेक्षणे
स्मृतिधारा हृदये स्फुरेदपि ।
शिशिरेऽपगते नवोदिता
लतिकायामिव सूनमञ्जरी ॥ ४४ ॥

कृमिवत् स्फुरतोर्भ्रुवोः शिरः
स्वभुजाभ्यामवलम्ब्य सव्यथम् ।
विरहासहमास्मराम्यहं
विसृजन्तं नयनाम्बु लक्ष्मणम् ॥ ४५ ॥

मतिमान् दृढभक्तिरग्रजे
पृथुशक्तिः स्थितधीः स तादृशम् ।
यदखिद्यत तद् विलोक्य मे
हृदयादर्धमयादिवामयात् ॥ ४६ ॥

अवसः सविधेऽनघो हि नौ
पुरकान्तारभिदामतिं विना ।
असहा विनयार्द्रमाननं
तव विस्मर्तुमतोऽस्मि देवर ॥ ४७ ॥

गिरिकाननकान्तिमश्नतो-
　　र्दिवसा उत्सविनो हि नौ गताः ।
अरिभीषण, सोढया त्वया
　　परिचर्याव्रतनिष्ठयैकया ॥ ४८ ॥

अजहाद् गहनान्तरे पुरा
　　कटुवाचो निशमय्य मां भवान् ।
अजहां तु भवन्तमप्यहं
　　कुटिला कर्मविपाकपद्धतिः ॥ ४९ ॥

अविचिन्त्य मयोदितं क्रुधा
　　दयया देवर मर्ष्यतां वचः ।
अनियन्त्रितमेति यैः क्वचि-
　　न्न मनस्ते नहि सन्ति कापथाः ॥ ५० ॥

विपुलेषु महावनेषु यो
　　विरहार्त्या परिशुष्क एककः ।
व्यचरद् रघुनायकं हि तं
　　परिचर्योदधरत् कुलं भवान् ॥ ५१ ॥

श्रुतमिन्द्रजितं सुदुर्जयं
प्रतियातः समिति त्वमित्यहो ।
सहसैव यदा तदाऽविदं
प्रियतायास्त्वयि मेऽप्यगाधताम् ॥ ५२ ॥

मुनिदर्शितवत्सकौ मम
स्वयमाश्लिष्यसि वत्सलोऽद्य वा ।
अनसूयकपावनं मनः
प्लवते ते प्रमुदापगोर्मिषु ॥ ५३ ॥

अयि! देवर मुञ्च मत्कथां
सुचिरं ज्येष्ठनृपैकबान्धवः ।
गुणिभिः सहितः स्वबन्धुभि-
र्विगताधिर्जय जीव मङ्गलम् ॥ ५४ ॥

अपनीय सुषुप्तिबोधनें
अपवार्याप्यखिलेन्द्रियाणि मे ।
कलये व्रणिते हृदि स्नुतां
नवमूर्च्छामिव गोपणौषधीम् ॥ ५५ ॥

गणिता दुहिता मृतेरिति
स्थितिरेषा भयदापि देहिनाम् ।
दहता हृदयेन मर्दितान्
सुतरां सा सुखयेद् सुशीतळा ॥ ५६ ॥

दयितं प्रति रोषमन्तरा
भयलज्जाविकृती विहाय च ।
इयमेत्य तमोहदं तदा
स्वयमस्यादवमज्ज्य मे मतिः ॥ ५७ ॥

सरुजं मम पुष्पतल्पके-
ष्यलभाङ्गं घनगर्भदुर्वहम् ।
तदशेत भुवस्तले तदा
गतचेष्टं कृमिकण्टकाकुले ॥ ५८ ॥

अतिवृष्टिनिमज्जनाद् भुवो
व्यथितायाः शरदागमो यथा ।
निकटं य उपेत्य मे स्थितः
परविद्यानिधिमास्मरामि तम् ॥ ५९ ॥

दुहितः सविधे ममाश्रमः
सुखमायाहि गृहं तवैव सः ।
ऋतमेवमुदीर्य मन्मनः
पितृबन्धुर्निरवापयन् मुनिः ॥ ६० ॥

जगदस्ति मरीचिकेव सा
ध्रुवशान्तिस्तु गतिः परेत्यपि ।
सदयं हृदयङ्गमां गिरां
गतिमालम्ब्य महर्षिरब्रवीत् ॥ ६१ ॥

अपि दग्धमहावनान्तिके
लसितं शीतळजीवनं सरः ।
सुतटं तुमुलस्य वारिधे-
रथवा शान्तिकरं तपोवनम् ॥ ६२ ॥

मलिना नहि धूम्ययेर्ष्यया
खलु यासां मुखभाः कदापि ताः ।
विलसन्तु मुनीन्द्रयोषितः
शमसौम्याश्रमरत्नदीपिकाः ॥ ६३ ॥

तरुपक्षिमृगेषु मानुषे-
  ष्वपि देवेषु समं सदैव ताः ।
हृदये कलयन्ति यं तु तं
  सरळस्नेहरसं स्मराम्यहम् ॥ ६४ ॥

वनशैलभुवो हुताशनः
  सविता सोम इति त्रयीति च ।
न मनो भ्रमयन्त्यमीषु याः
  सुदृढास्तिक्यवतीः स्मरामि ताः ॥ ६५ ॥

श्रुतिवन्महिता महीतले
  प्रयतात्मान ऋषिप्रसूतयः ।
विहिताविहिते दिशन्ति या
  रुचिराचारनिदर्शनैः स्वयम् ॥ ६६ ॥

इतिहासपुराणसत्कथा-
  स्रुतिमासिच्य सुजीविताबनौ ।
वितरन्ति चितं तु चेतना-
  लतिकायां कुसुमं फलं च ताः ॥ ६७ ॥
[युग्मकम्]

परनिर्वृतिमामनन्ति या
 दयितानां व्रतिनामुपासनम् ।
विषये वितृषा जयन्तु ताः
 शुचिरागाः पतिदेवताः शुभाः ॥ ६८ ॥

यदि मज्जति कालवारिधौ
 श्रुतिराहो स्मृतिरेति विस्मृतिम् ।
ध्रुवमेव पवित्रवृत्तिभिः
 क्षितिरेताभिरुपैति धन्यताम् ॥ ६९ ॥

इह तैर्वनितावतंसकै-
 स्सह सञ्जात् करुणामृतोत्सकैः ।
अवियुक्तविरक्तिकर्कशा
 अपि साद्रा यमिनो भवन्ति ते ॥ ७० ॥

भुवनं शुभशंसनैर्लघू-
 कुरुते यो गुरुभिर्महाकविः ।
दयते स यतो मुनिः पतन्-
 मिथुनादेकमवेक्ष्य मारितम् ॥ ७१ ॥

अवकाशममूभिरेव मे
सहवासाय तदाततनिष्ट यः ।
ऋणवत्यहमस्य दुर्विधे-
र्भिषजः शल्यकृतः पटोर्यथा ॥ ७२ ॥

सततोद्यदतृप्तकामना-
ज्वलनस्येन्धनमेव याः स्त्रियः ।
नगरे दधति स्वजीवितं
स्वयमङ्गारमथापि भस्म ताः ॥ ७३ ॥

परगर्हणमभ्यसूयनं
तृषितं दुर्व्यतियानवासना ।
इति चैभिरुपासितैर्हता
बत पौरप्रमदापरम्परा ॥ ७४ ॥

निजदोषनिदर्शनादृशः
सुजनाचारविधौ विशङ्किताः ।
सरुजां वृजिनौघकामल-
व्यथया ता मृतिमप्यवाप्नुयुः ॥ ७५ ॥

गतभा मणिवन्निषद्वरे
कृमिवद् वा हृदयान्तगह्वरे ।
तमसोपहते हि चेतना
मलगर्ते पिशुनस्य जीर्यति ॥ ७६ ॥

अमुना खलु गह्वरेण यत्
तृषितोऽयं विषयस्पृहाफणी ।
विषपावकमुद्वमत्यतो
निकटस्थैर्नितरां विषद्यते ॥ ७७ ॥

वसनानि महाधनानि वा
कनकश्रीमणिभूषणानि वा ।
असतां वनकूपसंहतिं
परितः पुष्पलतावितानकाः ॥ ७८ ॥

मधुरा मधुनोऽपि वाक् परं
हसितं सुन्दरचान्द्रिकासितम् ।
इतपौरहृद्दुद्रुते इमे
अतिसन्धाननिशाचरस्पृशौ ॥ ७९ ॥

रथकेतुबलैः शितायुधै-
रपि दुर्गैर्वरणादिकैर्विना ।
निमिषेण दहत्यलातवत्
खलजिह्वाऽखिलवैरिकाननम् ॥ ८० ॥

परतो नृपगाढचिन्तना-
दपरोक्षीकृतमेव वस्तु यत् ।
सहसाप्यपथेन तद्विश-
न्नुपजापः कुरुतेऽधरोत्तरम् ॥ ८१ ॥

सुपरीक्षितशुद्धरागम-
प्यनुकम्पामपि विस्मरन् नृपः ।
अपबुद्धि निशम्य भाषितं
कृपणानामपकर्मसूत्पतेत् ॥ ८२ ॥

तनयं प्रदिशेद् वनाय कोऽ-
प्यभिषेकाय निमन्त्र्य सूत्सुकम् ।
अविचार्य जहाति तत्सुतो
दयितां दोहदिनीं महावने ॥ ८३ ॥

अहह! स्मृतिमारुतः पुन-
  र्हृदये वह्निशिखां समिन्धयन् ।
प्रसृतः पुटपाकवन्मम
  प्रसभं हन्ति हतं हि जीवितम् ॥ ८४ ॥

इति भूपतिरेव विश्रुतो
  व्यतियानं स्वयमारभेत चेत् ।
इह धर्मगतेः क्षतिर्भवे-
  दनिवार्यापि सतां क्षितिर्भवेत् ॥ ८५ ॥

मयि सोऽस्फुटयद् विरक्तता-
  मधिलङ्कं निभृतं, पुनश्च किम् ।
स्वपदे हि निधाय कर्दमे
  प्रकटं क्षाळयतेऽद्य राघवः ॥ ८६ ॥

महता प्रणयेन केनचि-
  द्दृढपाशेन वशीकृतां विभो ।
पुनरिष्टिपशुं प्रकल्पय-
  त्यबलां पूरुषधीरमानिता ॥ ८७ ॥

इतरेतररागिणो गृह-
  व्रतबन्धून् सततं सचेतनम् ।
प्रदहत्युपगृह्य या मिथः
  परिशङ्कास्ति नृणां चितैव सा ॥ ८८ ॥

परिणीतिरतीव पावनी
  श्रुतिमन्दारमनोज्ञमञ्जरी ।
ददती सुचिरं सुखं स्थिता
  कियतीमापदधोगतिं क्षितौ ॥ ८९ ॥

विधिरभ्युदयाय कल्पते
  विकलः स्यात् स तु कर्तृदोषतः ।
अहितश्च विरुद्धवृत्तितः
  श्रुतिरप्यस्त्यबला निराश्रया ॥ ९० ॥

अवसाम वनेषु यच्चिरा-
  दपराधः किमु मामकोऽस्ति तत् ।
हतराक्षसचक्रवर्तिनो
  मयि मोहः किमु मेऽपराद्धता ॥ ९१ ॥

ध्रुवमेव नृपोऽनुवर्तताम्
चरितव्येषु निजप्रजामतम् ।
बहुभिर्बहुधेप्सितं जनैः
किमु संशोध्य न बुध्यते नृपैः ॥ ९२ ॥

रसनाऽतिघना खलस्य सा
निजदृग्भ्यामपि शुध्यते भृशम् ।
वितथो जनवाद इत्यहं
शुचिवृत्तिर्मम साक्ष्यमादधे ॥ ९३ ॥

श्रियमेव भुजान्तरागता-
मदयं दूरमपास्यदञ्जसा ।
जननी भरतस्य, किं तदा-
प्यबुधद् भूमिपतिः प्रजाहितम् ॥ ९४ ॥

तदहो! दृढसत्यसन्धता
परमेतद् ध्रुवधर्मनिष्ठता ।
महतां किल चापलानि वा
जनता स्तौति महागुणा इति ॥ ९५ ॥

अवृणोज्जनता मुदा महा-
महिषीत्येव पुराऽदरेण माम् ।
पुनरेमि कथं नु निन्द्यतां
मनुवंशाङ्कुरगर्भधारणात् ॥ ९६ ॥

प्रियता नयतो ययेर्ष्यया
चिरवन्ध्येति मयि प्रदर्शिता ।
अपवादशरेण सा पुनः
प्रहरेदित्यपि सम्भवेन्न किम् ॥ ९७ ॥

भरते वनमागतेऽपि यत्
परशङ्कामलिनं मनोऽभवत् ।
नरकल्मषसंशयं विना
धवळं जातमहो तदेव किम् ॥ ९८ ॥

दयिते परदैवते मनो
दधुषी किन्नु न भक्तिमत्यहम् ।
अहितं मम मां नृपोऽवदत् ।
यदि का हानिरिदं तु किं कृतम् ॥ ९९ ॥

अथ वाममुरोऽस्फुरत् सती-
नयने चाश्रुकणानवर्षताम् ।
पुटभेदकमारुतेरिते
सहिमे गुल्मदळे इवान्तरा ॥ १०० ॥

तरसानुबबन्ध चिन्तनं
तरळापाङ्गयविभङ्गधारया ।
किमपां स रयो निरुध्यते
मरुदारब्धतरङ्गसेतुना ॥ १०१ ॥

गिरिगह्वरमुग्रकाननं
हरिशार्दूलभुजङ्गसंहतिः ।
पिशिताशनवृन्दवासभू-
र्जलधिस्तुङ्गतरङ्गसङ्कुलः ॥ १०२ ॥

इति तानि मनुष्यभीषणा-
न्यखिलान्यन्तिक एव याऽविदत् ।
यदि साहमवेष्यमेव तत्
किमभेष्यं, किमिदं कृतं रहः ॥१०३ ॥

[युग्मकम्]

पतिचित्तविरुद्धवृत्तितां
  किमु यायान्मनसापि जानकी ।
प्रवहेत् किमहो महोदधेः
  प्रतिकूला स्वरयेण जाह्नवी ॥ १०४ ॥

अपकीर्तिभयान्ध ईदृशः
  स्वपरिक्षाळनतत्परो नृपः ।
कृपणोचितकर्मणाऽकरो-
  दपवादं सुदृढं पुनर्न किम् ? ॥ १०५ ॥

नच दण्डयतेऽपराधिनं
  कृपयाऽगोविशयेन धार्मिकः ।
अपराधमृतेऽस्मि दण्डिता
  तदपास्येत् कलुषं कथं नृपः ॥ १०६ ॥

मम दोहदमेव गर्भिणी
  प्रणयप्रत्ययतस्तदाऽवदम् ।
यदवञ्चयदध्वनामुना
  नृपतिर्मामविषह्यमेव तत् ॥ १०७ ॥

अगमं गहने सहाऽमुना
    पितुराज्ञामनुसृत्य गच्छता ।
अनयोऽशरणां प्रियोऽनयत्
    स निजाज्ञामिषतां वने तु माम् ॥ १०८ ॥

इतरेतरभेदमन्तरा
    हृदि जातः प्रणयः स तिष्ठतु ।
अपि तां प्रथितां कृतज्ञतां
    स हताया नृपतिर्ममाऽहत ॥ १०९ ॥

कृपयैव विषह्य वा रुजां
    स पिपीलोऽप्यवति प्रजां निजाम् ।
दयितः सुजनाग्रणीः स मे
    निजगर्भं विपिनेऽप्युदक्षिपत् ॥ ११० ॥

श्वशुरोऽशुभहारिभिर्महा-
    क्रतुभिर्यं लभते स्म नन्दनम् ।
स निशम्य तु पैशुनं वचः
    शिशुलाभोत्सवपुण्यमत्यजत् ॥ १११ ॥

अपि नैष जनाधिपोऽवधी-
दद्यः कश्चन शूद्रयोगिनम् ।
अथवाऽमुममोहयन्नृपं
वनितापादजगर्हिणी श्रुतिः ॥ ११२ ॥

अपि धार्मिकतार्द्रतादिकां
महनीयात्मगुणावलीमहो ।
सहसा निरवासयन्नृप-
स्तदनु स्वां सहधर्मिणीमपि ॥ ११३ ॥

उटजे विपिने ममैव सा
हरिणी दुर्वहगर्भमन्थरा ।
अयते पदवीं दृशोर्यदा
द्रवतो मे दयितस्य लोचने ॥ ११४ ॥

समुदेति मनोगतिर्वने
मृदुला सेव नवा दळावली ।
क्षितिभृन्मुकुटोत्कटापि सा
भजते वज्रकठोरतां पुरे ॥ ११५ ॥

दयितोऽयमनन्यसन्निभं
   वनवासे मयि हार्दमावहत् ।
विश्रुताऽभ्युदिता यदा स्वयं
   क्षयमेयात् परमार्थसौहृदम् ॥ ११६ ॥

नियमानतिवाह्य चान्वहं
   प्रियगोदातटिनीतटेष्वहम् ।
दयितेन सहावसं प्रिया
   प्रियशिष्येति च यत् स्मरामि तत् ॥ ११७ ॥

गतगर्वमनन्यदम्पति-
   प्रतिपन्नेषु विविक्तकेळिषु ।
भुवि नूतनचेतनो वपु-
   र्युगसंयुक्त इवारमावहि ॥ ११८ ॥

नळिनानि विलूय सन्तरन्
   विनिमज्जन् हिमशीतळे ह्रदे ।
पुळिनेषु मया सह द्रवन्
   शिशुवत् खेलति मत्प्रियस्तदा ॥ ११९ ॥

पशवस्तु विवेकिनो यथा
गतपक्षाः पतगा नवा यथा ।
परमन्वभवाव कानने
सुखमावां किमिदं स्मराम्यहम् ॥ १२० ॥

सहजामलराग, मानसे
कुहरे त्वं स्फुरसि स्फुटो मणिः ।
महनीय, भवन्तमावह-
त्युरसाऽऽत्मा रुचिरं विभूषणम् ॥ १२१ ॥

पुरुषेषु पुमर्थकारणं
त्वमसि स्त्रीषु शुभाः स्त्रियो गुणाः ।
मरुभूमिमहो मनोहरां
कुरुषे त्वं नवपुष्पवाटिकाम् ॥ १२२ ॥

नयमार्गचरान् प्रदीपवद्
दिवमानेतुमुदेति ते प्रभा ।
असतो नियतं च नारकं
विपरीताचरितं तवानयेत् ॥ १२३ ॥

अयि राग विराज शाश्वतं
मरणेनाऽपि कृता न ते क्षतिः ।
नयनोदनिवापमापिबन्
स्मरणेनार्पितमेष जीवसि ॥ १२४ ॥

नहि ते प्रतिरोधको भवेत्
स विरोधः प्रियते गतच्छलः ।
रतिवर्त्म निरुध्य हन्ति यो
हृदये त्वामिह गर्व एव सः ॥ १२५ ॥

समदृष्टिरबाधचिन्तना
क्षमिताऽन्योन्यगुणानुरागिता ।
इति ता दशति श्रमं विना
क्रमशश्चान्तरगर्वमूषिकः ॥ १२६ ॥

विभवः श्रुतिरुत्तरोत्तरो
विजयः कर्मसु वैभवं परम् ।
अघ्रुतेति च तैर्नवोदितै-
र्दुसहन्ता प्रभवेत् समेष्वपि ॥ १२७ ॥

अभिमानमरुद्धता यदा
बत निर्वात्यनुरागदीपिका ।
अनुयन् निनदं स्तुतेस्तदा
निपतेत् साहसकूपके मनः ॥ १२८ ॥

इयमस्ति तथा स्थितिर्न चे-
दपकीर्ताविवविरक्त एव सः ।
भुवमद्य भुनक्ति किं नृपो
विपिनेऽपास्य सतीं हि गर्भिणीम् ॥ १२९ ॥

सहजा निहतारयो भुवो
भरणे नो निपुणा नृपस्य किम् ।
गहने सहधर्मचारिणी-
सविधे वस्तुमिहास्ति नो स्थली? ॥ १३० ॥

परिशील्य न वेत्ति किं नृपः
परिशुद्धं तमिमं वनाश्रमम् ।
किमनेन चिरं न शीलिता
विमलाध्यात्मविचाररीतयः ॥ १३१ ॥

दयितां प्रति वाच्यमुच्यते
यदि नीचोऽपि न तत् सहिष्यते ।
अशृणोत् स कलङ्कमुत्तमः
श्रुतिवन्मां प्रति भाषितं कथम् ॥ १३२ ॥

अकुपत् करटाय यो निशा-
चरवंशाटविमातनोन्मरुम् ।
प्रणयेन पुरा मयीदृशं
स तु वीराग्रसरश्चरेत् कथम् ॥ १३३ ॥

अथवा नयवर्त्मना नृपो
विविधाश्चारकथा विबुध्यते ।
प्रथमानयशोधनोऽनुया-
दपकीर्त्याऽप्यनया व्यथां पराम् ॥ १३४ ॥

हृदये ज्वलिताद् द्रुतोदिता
शिखिनः सा खलु धर्मशूरता ।
असुमप्यपकर्म कारयेद्
विपदं नो गणयन्ति मानिनः ॥ १३५ ॥

अथवा नृपधर्ममामनन्
कथमप्याचरदेवमेव सः ।
विषसङ्क्रमशङ्कया बुधो
विषहेताऽपि निजाङ्गकृन्तनम् ॥ १३६ ॥

बहिरप्रकटो मनस्विनः
स विकारोऽन्तररुन्तुदः परम् ।
अकटाद् गहनह्रदोद्धता-
दपि भङ्गाद् भयदोऽम्भसां भ्रमः ॥ १३७ ॥

परकार्यपरः स्वकृत्यमि-
त्यरमालोचितमाशृणोति सः ।
न परं विरमेद् यदाश्रुतं
तदकृत्वा रघुनन्दनो महान् ॥ १३८ ॥

अधिदण्डकमाशृणोदसा-
वसुराणामतिदुष्करां हतिम् ।
सहसा पुनरृश्यमूकभू-
धरसीम्नि क्षणनं च वालिनः ॥ १३९ ॥

बहु तादृशमस्ति भानुमत्-
कुलशार्दूलकृतं हि साहसम् ।
महतः सुषमावहो भवे-
दगुणः कोऽपि दरो गिरेरिव ॥ १४० ॥

गज इत्यनुमाय मार्गणै-
र्मुनिसूनुं जनको जघान यः ।
अनुतापसमातुरोऽमृत
प्रणयिन्यै च वरं प्रदाय सः ॥ १४१ ॥

इति तान्यतिसाहसानि चेद्
गणितान्युज्झितरोषया धिया ।
सुसहानि सुतेऽपि तान्यतः
क्रमते हेतुगुणोऽपि वस्तुनि ॥ १४२ ॥

समवेक्ष्य पितामहो महा-
नजनामा दयितामृतिं पुरा ।
सरुजोऽमृत तत्कुलाङ्कुरे
परिदृश्येत च तद्गुणक्रमः ॥ १४३ ॥

विशयो नहि तत्र, भूधवोऽ-
प्यधुना मत्प्रणयैकदीक्षितः ।
विरहाद् विधुरं परस्त्रियां
रमते मे रमणस्य नो मनः ॥ १४४ ॥

विरहावसरे प्रियः पुरा
परमुन्मादमगात् स रागवान् ।
जयमेत्य निवृत्य निस्तुलं
प्रणयं मय्यदिशद् दिने दिने ॥ १४५ ॥

अधुना नृपतिः कियत्ततो
व्यथतेऽयं नवविप्रयोगतः ।
धृतिमेत्य सहेऽद्य यां स्थितिं
सहते सानुशयः कथं स ताम् ॥ १४६ ॥

यजनेऽस्य हिरण्मयं नवं
प्रतिरूपं मम नाम साम्प्रतम् ।
भजते सहधर्मिणीपदं
गहनोऽयं महतां विधेर्विधिः ॥ १४७ ॥

इह नीतिगतिर्विसङ्कटा
परतन्त्रा बत ते नरेश्वराः ।
स तु मां निरवासयत् पतिः
प्रतिमां मे परिपूजयत्यपि ॥ १४८ ॥

सुषमा विससार काऽप्यथो
ललिताङ्ग्या मृदुगण्डयोस्तदा ।
पुलकोऽप्युदगाद् यवाङ्कुरः
पुलिने काञ्चनसैकते यथा ॥ १४९ ॥

अनतिक्षुभिता स्थिता तदा
प्रतिबद्धा पृथुलानुकम्पया ।
जनकात्मभुवो हृदोऽवह-
न्नवचिन्तावनवाहिनी मुहुः ॥ १५० ॥

तदवैमि यदस्त्युपग्रहो
बत नीतेर्निलयान्तरे भवान् ।
बहिरुद्धत ईक्ष्यते क्षतं
निजहस्तेन गतः सदेति च ॥ १५१ ॥

मनुजस्य तिरोभवेदपि
प्रतनाचारबलात् स्ववैभवम् ।
विहगश्चिरबन्धने स्थितो
निजशक्तिं गरुतोऽपि विस्मरेत् ॥ १५२ ॥

प्रियया तनुभिश्च शावकै-
र्विपिनान्यध्युषितानि संस्मरन् ।
स्वयमुद्गळ एव पञ्जरे
प्रयतः सम्प्रति सम्भ्रमेद् भवान् ॥ १५३ ॥

निनदं निशमय्य कञ्चन
व्यथया कान्तिमवेक्ष्य काञ्चन ।
गरुतौ प्रविचाल्य तिष्ठसि
भ्रमसि त्रोटिपुटं प्रसार्य वा ॥ १५४ ॥

अनिवार्यरुजाकुलो भवान्
निजतल्पेऽपि विवर्ततेऽथवा ।
करुणं प्रलपत्यथाऽनिशं
विवशः स्वप्नमवेक्षतेऽथवा ॥ १५५ ॥

सुकरा दयिताविरक्तता
सुसहः स्याद् विरहोऽपि दुर्गतः ।
परमीदृशकृत्यनिष्ठया
महितस्त्याग इहान्यदुर्लभः ॥ १५६ ॥

मुकुटं तदुदस्य याचतां
स्वतनुं मुञ्चतु वा परार्थतः ।
इदमेव यथाप्रजाहितं
भरणं तद् धरणेः सुदुष्करम् ॥ १५७ ॥

अतुलात् स्वयमादिशीलनाद्
व्रतिभिर्वा महितो महानयम् ।
जनरञ्जनधर्मदीक्षया-
प्यतिवर्तेत समस्तराजकम् ॥ १५८ ॥

महते तपसेऽस्ति जीवितं
कृतिनां नो स्वसुखाय केवलम् ।
सततं विपदं समेत्ययं
स परार्थाय जगत्त्रयोत्तरः ॥ १५९ ॥

यदि वातिविभिन्नकालदिक्-
स्थितिभिर्नीतिरतीव भिद्यते ।
क्षितिनाथ परार्थजीविना-
मतुलं नित्यनिदर्शनं भवान् ॥ १६० ॥

तृषितानि सदेन्द्रियाणि ता-
न्युपलाळ्यापि निराशमेव यत् ।
तदिदं मृतिभीतिपीडितं
श्वसितं नो गणयामि जीवितम् ॥ १६१ ॥

अतिमानुषशक्तिरप्ययं
यमशाली यमिनोऽपि राघवः ।
परिभासुरधर्मदीपकः
स तु वन्द्यो मम सर्वथा महान् ॥ १६२ ॥

क्षुभितेन्द्रियया मयाऽधुना
यदृश्यन्त कळङ्कबिन्दवः ।
अभिमानविमोहिते विभो
स्वकळत्रे कृपया क्षमस्व तत् ॥ १६३ ॥

चरितं मम निन्द्यमस्त्यहं
सुचरित्राऽपि निरूप्यते यदि ।
अनयं बहुवारमेव तं
परितापामिषतां मम प्रियम् ॥ १६४ ॥

कति वा पुरुदुःखपीडिता
मम हेतोर्विधवाः कृताः स्त्रियः ।
कति वा शिशवोऽपि तापिताः
पितृमृत्याऽशरणाः कृतास्तथा ॥ १६५ ॥

यदि वानिलवत् स्थिरेतरः
सुदुरूहोऽपि स नीतिसङ्ग्रहः ।
कटुकर्मफलं कलंबव-
न्निजलक्ष्ये कुरुते क्षतं द्रुतम् ॥ १६६ ॥

विशिखा निशिता विरम्यतां
क्षतमेयात् स्तिमितं न मे मनः ।
पुरतो भ्रम लोकचक्र मां
त्यज सीतामिह तां हतामहो ॥ १६७ ॥

नहि देहिनि शोभनं भवे-
चरितार्थे सति जीवितं पुनः ।
सुतरां नटने समापिते
स च रङ्गाद् विरमेत् कुशीलवः ॥ १६८ ॥

इतरेषु वितीर्य कानने
स्वधनान्यन्तमयान्ति शालयः ।
जलधेः सलिलेषु शुक्तयो
विलयं यान्ति वितीर्णमौक्तिकाः ॥ १६९ ॥

विशदं हि विभाति मे मनो-
गगनं बुद्धिरुदेति भासुरम् ।
परमुल्लसतीयमम्बुधौ
प्रवहन्ती विमला तरङ्गिणी ॥ १७० ॥

इयमस्तु नतिर्ममान्तिमा
दिनसाम्राज्यपते दिवस्पते ।
कनकांशुशरौघधारिणे
भवते दुष्प्रसहप्रदीप्तये ॥ १७१ ॥

सुसिताम्बर वन्द्य वृद्ध भो
  बिसिनीतन्तुमरीचिकोशिक ।
लसितस्मित चारुचन्द्रिका-
  भसितस्नात मृगाङ्क ते नमः ॥ १७२ ॥

निजगाः प्रविचार्य दूरतो
  गहनं सन्तमसं विदार्य ये ।
स्वमहांस्युपदर्शयन्ति नः
  शुभतारा भवतो नमामि तान् ॥ १७३ ॥

इह सायमुषस्सु चान्वहं
  वयमाना शबलांशुकानि या ।
छदतेऽम्बरवेश्मतोरणं
  प्रियसन्ध्ये भवतीं नमामि ताम् ॥ १७४ ॥

रमणीयवनाळयो रणद्-
  भ्रमरव्याकुलसूनराजयः ।
बहुधा भवतीषु याऽरमेद्
  विरमामीयमहं प्रणम्य वः ॥ १७५ ॥

अथवातिमनोहराद् बहि-
जगतो मे विरहो न सम्भवेत् ।
अवनौ च तनुर्मनोरथो
मम चैषां सुषमासु लेष्यते ॥ १७६ ॥

जनयित्रि विलोकयाम्यहं
भवतीं मां दधतीं सुवत्सलाम् ।
निजमश्रुभुवं समुज्ज्वला-
मुपयान्तीमनघे वसुन्धरे ॥ १७७ ॥

गिरिनिर्झरशान्तिगायनं
शयिताहे निशमय्य तद्दरे ।
सविधे तरुगुल्मसन्ततिः
करिता सूनततिं ममोपरि ॥ १७८ ॥

डयिता विकिरालिरम्बरे
परितो गास्यति मञ्जुळस्वना ।
घनवृन्दविलोलशाद्वले
हरिणानां निवहोऽपि नर्तिता ॥ १७९ ॥

अथ सानुनि धातुसंहति-
    र्नवरत्नावलिरप्यनारतम् ।
मम दास्यति कौतुकं मुहु-
    र्भविता तन्निखिलं हि मामकम् ॥ १८० ॥

वसुधे भवदङ्कतल्पके
    परिरन्तास्मि सुषुप्तिनिर्वृता ।
नहि नह्यथवा ममाम्बिके
    प्रणिपत्योत्पतितास्म्युपर्यहम् ॥ १८१ ॥

तटिनीजलबिम्बिता धरां
    प्रणमन्ती विमलेव तारका ।
भवदङ्घ्रिलयं गताऽप्यहं
    दिवि काचिद् भवितास्मि दीपिका ॥ १८२ ॥

प्रिय राघव ते नमो भवद्-
    भुजशाखाश्रयणादुदेम्यहम् ।
अभयं पुनरुड्डये स्वयं
    विशदेऽस्मिन् गगने विनाऽश्रयम् ॥ १८३ ॥

क्रियते हि ययाण्डमण्डलं
नहि सा स्थूलमृदत्र विद्यते ।
दिनरात्रविहीनमुल्लस-
त्यनघं शान्तमिदं परं पदम् ॥ १८४ ॥

रुजया परिपक्वसत्वभा
निजभारान् परिहाय पुण्यतः ।
अजपौत्र भवानिदं पदं
भजमानैकविभाव्यमेष्यति ॥ १८५ ॥

त्रसति स्म तनुर्मृदुस्तदा
तरसोत्कम्पमियाय जानकी ।
स्फुटमित्यवदत् ससम्भ्रमं
सुगिरां शब्दविचारसङ्करम् ॥ १८६ ॥

किमियं पुनरप्युपेत्य मत्-
पुरतः साक्ष्यमपि प्रकाश्य मे ।
महिषी च भवेदितीहितं
नृपतेरस्म्यपि सालभञ्जिका ॥ १८७ ॥

'वत्से मा स्म शुचोऽनुयाहि सुख'मित्याशंसिनो योगिनः
पादाब्जे निहितेक्षणा नृपसभं सम्प्राप्य चाधोमुखी ।
तूष्णीमन्तिकमेत्य तन्त्वनुशयक्रान्तास्यमालोकयत्
कान्तं पौरसमक्षमेवमथ सा तत्याज लोकं सती ॥ १९२ ॥